

Minne som analytisk kategori i studier av Den hebraiske bibelen

Av Kristin Joachimsen

De seneste tiårene har vi sett både en «minneboom» i kulturen og en oppblomstring av minnestudier i Akademia. Minner formidles gjennom for eksempel tekster, rituelle praksiser og kroppslige spor. Når minne brukes som analytisk kategori, dreier det seg om en analyse av samspillet mellom nåtid og fortid i sosio-kulturelle kontekster. Artikkelen undersøker på hvilken måte minnestudier fremmer nye og verdifulle innsikter om Den hebraiske bibelen. Minnestudier av tre toneangivende bibelforskere analyseres: Ehud Ben-Zvi, Niels-Peter Lemche og Philip Davies. Sentralt i alle disse studiene er forholdet mellom minne og historie og forholdet mellom minne og identitet. Minnestudier anvendt på Den hebraiske bibelen tydeliggjør hva slags materiale det er vi har å gjøre med, hvor spørsmål om teoretisk og metodisk presisjon byr på utfordringer.

NØKKEWORD: Minne og historie, identitet, hebraisk Bibel

1. MINNESTUDIER

Minner er sosiale fenomener; de formidles gjennom fortellinger og materialiseres i ulike medier, som for eksempel tekster, rituelle praksiser og kroppslige spor. Minner inngår i en kulturell og narrativ diskurs som kontinuerlig blander før og nå, her og der (Brockmeier 2002). Det å minnes gjennom å artikulere fortiden, er dynamisk og foregår uopphørlig nettopp fordi nåtiden er omskiftelig: Liksom samtiden endres, omformes også fortiden. Men som historikere vet vi at det også går den

andre veien: at fortiden har innvirkning på samtiden. Det å minnes handler dessuten ikke bare om å vende seg til fortiden, men også mot fremtiden. Videre er det å glemme en forutsetning for å minnes; ethvert minne er et utvalg fra et lager hvor mye annet utelates, ved for eksempel tåkelegging, undertrykkelse eller glemsel.

Det at fortiden anvendes ut fra samtidens interesser, er ingen ny innsikt. Ritualer, symboler, monumenter, sedvane og institusjoner handler vel så mye om en samtidig identitet som en referanse til fortiden. Vi finner også elementer av ideologi, propaganda og manipulering, så vel som ulike former for maktutøvelse, gjennom for eksempel revisjon, motstand og konkurrerende minner. Også historikere er samtidig både mottakere og produsenter av minner.

Fremveksten av minner, minnesteder og minnepolitikk (før kalt identitetspolitikk) er blitt betegnet som «minneindustri». En slik interesse for minner gjelder både i kulturen generelt og innenfor Akademia. Denne minneindustrien er blant annet blitt beskrevet som en respons knyttet til moderniteten. En slik minneproduksjon er assosiert med nasjonalisme, nasjonsbygging og Holocaust (Olick, Vinitzky-Seroussi & Levy 2011), og i senere tiår også til sannhetskommisjoner, pilgrims-turisme og verdensarvturisme (Blight 2009).

Når minne brukes som analytisk kategori, dreier det seg om en analyse av samspillet mellom nåtid og fortid i sosio-kulturelle kontekster (Erl 2010:2). Samlebegrepet minnestudier rommer ulike forsknings-tradisjoner, forskjellige empiriske nedslagsfelt og et mangefasettert minnebegrep. Vi finner begrep som kollektivt, sosialt, kulturelt og kommunikativt minne, hvor samspillet mellom det individuell og det sosiale vektlegges på ulike måter. En av de toneangivende i minneforskningens historie og som hyppig refereres til også i nåtidige versjoner på feltet, er sosiologen Maurice Halbwachs. Han fremhever hvordan individuelle minner er formet i sosiale og kulturelle kontekster (Halbwachs 1992). Videre peker han på det gjensidige forholdet mellom sosialt og kollektivt minne, hvor kollektivt minne etablerer det rammeverket som det sosiale minnet anvender. Litteraturviteren Aleida Assmann og egyptologen Jan Assmann har sammen videreutviklet Halbwachs' be-

grep om kollektivt minne, hvor de skjelner mellom kommunikativt og kulturelt minne (f. eks. J. Assmann 2006:1-30). Kommunikativt minne er levende, overlevert og identitetsdannende innenfor et begrenset tidsspenn på tre-fire generasjoner, mens kulturelt minne rommer en gruppes kanoniserte minne. Jeg utdyper Assmanns' begrep om kulturelt minne i §3.

I denne artikkelen vil jeg undersøke på hvilken måte minnestudier fremmer nye og verdifulle innsikter om Den hebraiske bibelen. Sagt på en annen måte: Hva kan minneanalyser tilføre bibeltekstene som vi ikke kan oppnå ved andre analyseredskaper eller metoder? Både myte, ritual, fortelling, tradisjon, historie og traume kan alle være bærere av kollektivt minne, men er ikke det samme som minne. Litteraturviteren Astrid Erll (2010:7) snakker i en slik forbindelse om ulike måter å minnes på i kulturen. Jan Assmann har introdusert begrepet «minnehistorie» («mnemohistory»), hvor han legger vekt på at minnestudier ikke står i motsetning til historiske studier, men snarere er en gren eller underdisiplin, liksom intellektuell historie, sosialhistorie, mentalitets-historie og idehistorie (Assmann 1997:9, jf. Erll 2011:40–41).

Innenfor forskning på Den hebraiske bibelen ser vi for tiden en utbredt bruk av minne som analytisk kategori.¹ En rekke av disse studiene har særlig fokusert på forholdet mellom minne og historie og forholdet mellom minne og identitet. Dette er blant annet knyttet til den opphetede debatten i bibelforskningen de siste tiårene omkring det å skulle skrive Det gamle Israels historie. Dette er ikke en ny diskusjon; kildene har «alltid» voldt problemer, men en har blitt stadig mer kritisk til tidligere forsøk på å skrive en slik historie basert på bibeltekstene som kilder. I tillegg til at tekstene rommer store begrensninger som historiske kilder, er det vanskelig å skulle identifisere arkeologisk materiale relatert til «et bibelsk Israel», dvs. å skjelne mellom kulturer i det samme geografiske området som bibeltekstene beretter om, som i tillegg selvsagt er blandet opp med problemene med å skulle datere materialet.

¹ Av plasshensyn har jeg ikke anledning til å liste opp de aktuelle studiene, men henviser til en god oversikt i Pioske 2015.

2. MINNER I DEN HEBRAISKE BIBELN

«Husk!», befaler Moses i 5. Mos. 32:7, når han instruerer Israelsfolket: «Husk de eldgamle dager, gi akt på årene fra slekt til slekt!» (Bibel 2011). Hele 5. Mosebok er en formaningsstale om å huske YHWH sine handlinger med Israel i historien. Men når det gjelder Det antikke Israels historie, har vi bare få og usikre fakta. Oppfatningene om denne historien spriker fra forskere som mener at alt skjedde mer eller mindre slik det er overlevert i bibeltekstene til en retning som kaller seg «Københavnsskolen», som hevder at det meste av Israels tidlige historie er en langt senere, det vil si hellenistisk, konstruksjon. Stadig flere forskere går inn for en senere datering av stadig flere tekster, i det minste på et redaksjonelt nivå; noen regner persisk og/eller hellenistisk tid for det tidligste tidspunktet vi kan begynne å snakke om «Det gamle Israels historie» og vil også datere de bibelhebraiske tekstene til samme tidspunkt (Davies 1992; Lemche 1993).

De bibelhebraiske- og arameiske tekstene ble skrevet med bestemte teologiske agendaer. Dateringen av de hendelsene som de beretter om – om disse hendelsene i det hele tatt har skjedd – er altså omdiskutert. I bibelvitenskapelige minnestudier beskrives Den hebraiske bibelen som en samling av episoder som Israel har husket; det dreier seg om en fjern, projisert eller oppfunnet fortid. Denne minnesamlingen skildrer tidligere velstand med Edens hage, patriarker, profeter, konger og land, to kongedømmers splittelse, om fornedrelser som eksil, synd og skyld, og om forsøk på å skape en fortelling av brokker – en fortelling som konstituerer et folks identitet, så vel som deres samtid og fremtid. Både patriarkene, Moses og til og med David har falt som historiske skikkelser og er blitt fiktive, et utvalg fra et minnelager. Jeg vil i fortsettelse kaste et blikk på minnestudier av Ehud Ben-Zvi, Niels-Peter Lemche og Philip Davies, fordi nettopp disse tre på mange måter har vært toneangivende i den for tiden utbredte bruken av minne som analytisk kategori i studier av Den hebraiske bibelen. I den følgende drøftelsen av deres bruk av minnekategorien, skal vi se at spørsmålet om teoretisk og metodisk presisjon byr på utfordringer.²

² Eksempler på metodekritiske diskusjoner av bibelforskeres bruk av minne finner vi både hos Hübenthal 2012, som behandler nytestamentlig minneforskning og Pioske

2.1. Ehud Ben-Zvi: *Minnested, Mindscape og minnefellesskap*

Ben-Zvi er en av pionerene når det gjelder minnestudier anvendt på Den hebraiske bibelen.³ Han har nylig publisert tallrike artikler og redigert en rekke antologier på feltet. Studiene hans handler om tema som minnested, identitetsdannelser, selvlegitimering, sosialisering, «othering», grensedragninger, glemsel og kontrafaktisk minne. Empirisk retter studiene seg mot minner om profeter, konger, Jerusalem og eksil, slik de presenteres i de bibelhebraiske tekstene. Ben-Zvi har særlig jobbet med tekster som – ifølge ham – fantes og ble lest (og «reread») i sen persisk /tidlig hellenistisk tid. Ben-Zvi skjelner mellom historie og minne slik:

Although somewhat oversimplifying matters, one may say that *history*, at least as usually understood in contemporary discourse, tends to separate the past from the present and focus on the unique, unrepeatable character of the past or the past event, whereas *memory* tends to construe a past that is presently alive in the community, to fuse past and present, and to shape the past in terms of a basic metanarrative/myth that is constantly reused to interpret and provide significance to a recounted past, which accordingly becomes, to some extent, both cyclical and recyclable (Ben-Zvi 2010:172, mine kursiveringer).

Forestillingen om felles minner er knyttet til visse grupper; Ben-Zvi (2009) identifiserer disse nærmere som det han kaller «literati», som han regner for å være de som leste, redigerte, kopierte og fortolket Den hebraiske bibelen. Ifølge Ben-Zvi (2011:102) har vi å gjøre med et tekstsentrert fellesskap, som fikk sosial og institusjonell støtte gjennom templet i Jerusalem. Ut fra en sosialhistorisk interesse undersøker Ben-Zvi (2009:75) hvordan minne bidrar til identitetsformasjoner, og fremhever i denne forbindelse hvordan en erindret fortid er en gjenskapet fortid, relatert til samtidens leseres selvforståelse som YHWHs folk. Han tar videre høyde for både variasjonen, omfanget og motsetningene–

2015, som diskuterer gammeltestamentlige minnestudier, med vekt på forholdet mellom minne og historie.

³ Ehud Ben-Zvi er professor ved Department of History and Classics, University of Alberta i Canada.

det han omtaler som tekstenes «fuzziness», og ønsker med dette å ivareta kompleksiteten i minnenes mange lag (Ben-Zvi 2011:115, 141-143, jf. Zerubavel 1998:58-63).

Et sentralt begrep hos Ben-Zvi er minnested. Dette begrepet har han hentet fra historikeren Pierre Nora, som definerer «*lieu de memoire*» slik:

[L]ieu de memoire is any significant entity, whether material or non-material in nature, which by dint of human will or the work of time has become a symbolic element of the memorial heritage of any community (Nora 1996:xvii).

Ben-Zvi anvender Noras begrep heuristisk og tilpasser det til Det antikke Israel:

«[S]ite of memory» [...] refer[s] to any constructed space, place, event, figure, text or the like—whether it exists «materially» or only in the mind of members of a social group—whose presence in the relevant cultural milieu evokes or was meant to evoke core images or aspects of images of the past held by the particular social group who lives in that cultural milieu (2012a:141, jf. Ben-Zvi 2012b:28-34).

Et annet begrep som Ben-Zvi gjør hyppig bruk av, er «social mindscape» (2014:146, n.4; 2015:420), som han har hentet fra sosiologen Eviatar Zerubavel (1998; 2003).⁴ Relaterte begrep er «mindshare» (2012b:28–34; i 2014:151 n.17 gjør han særlig rede for forholdet mellom «mindshare» og «mindscape»), «mnemoscapes» og «social mental fences» (Ben-Zvi 2012a; 2011:96; de to siste med referanse til Zerubavel 2003:11-25). Flere av disse begrepene brukes uten videre forklaring, noe som gjør analysen noe utydelig. Denne vagheten forsterkes ved at mange av Ben-Zvis minnestudier sveiper over svære

⁴ Begrepet «mindscape» går tilbake til Maruyama 1980:591, som forklarer det som «a structure of reasoning, cognition, perception, conceptualisation, design, planning, and decision making that may vary from one individual profession, culture, or social group to another».

tekstkorpora. Et begrep som han imidlertid utlegger, er minnefellesskap («mnemonic community»); også dette har han fra Zerubavel. Ben-Zvi definerer minnefellesskap som:

a community that socializes its members both to (a) remember particular events, characters, places and the like and (b) learn how to remember, i.e. how to construe memories, which includes, among other things, learning about what is worth remembering, how to create basic plotlines and meta-narratives and the like (Ben-Zvi 2011:100, jf. Zerubavel 1998:17–18, 90; 2003:3–5).

Minner er knyttet til tid og rom, kontinuitet og brudd (Ben-Zvi 2014). Jehud-fellesskapets minner om fortiden handler om opprinnelse, gullaldre og katastrofale hendelser, paradigmatisk helter og skurker, så vel som mentale kart «turning space into a wide array of interwoven spatial sites of memory» (Ben-Zvi 2011:100), så vel som forestillinger om en felles fremtid.⁵ Dette utlegger Ben-Zvi som minner om fremtiden; om fremtidig konge, rike, by og tempel, hvor Sion/Jerusalem er sentralt (2011:101; 2014:159–160).

Ben-Zvi er særlig opptatt av den prosessuelle siden ved minner: de kan endres og glemmes; de er flerstemmige og de er forbundet med sosial identitet og sosialisering (2011:103). Han illustrerer det polyfone med, blant annet, synet på Jerusalem (2015) og Abraham-skikkelsen (2013). Om sistnevnte, sier han: «Abraham the Aramean served as a site of memory that embodied and communicated both a sense of (partial) belonging to, and separateness from, the dominant cultural group and the ways they informed each other within the community in Yehud» (2013:31).

Ben-Zvis sosialhistoriske tilnærming til minner kan sees i relieff til hans kollega Francis Landy, som er mer litterært orientert. Landy (2012:342) fokuserer på hvordan minnet tematiseres, minnets estetikk og forholdet mellom det individuelle og det sosiale i konstruksjonen av minne. Landy trekker også veksler på psykoanalyse, med ingredienser som metafor, fortrenning, forskyvning, traume og dødsangst – både

⁵ Jehud er en vanlig betegnelse på den persiske provinsen i perioden 587–539 fvt., jf. fotnote 7.

for livet og for at minnene skal dø. Det handler om det som er utenfor vår kontroll og om hvordan man forholder seg til verden, som motsetter seg å bli forklart (Landy 2012:355). Psykoanalysen har lært oss at vi ikke er «herrer i eget hus», og Landys tilnærming er en god påminnelse om at minnene vi fortolker ikke nødvendigvis er eksplisitte og intenderte, men kan være både implisitte og utilsiktede.

Som vi ser, er den tette forbindelsen mellom minne og identitet sentral i Ben-Zvi studier, som kretser mer vagt rundt identitetskonstruksjoner i sen persisk og tidlig hellenistisk tid. Ben-Zvi foretrekker å snakke om sosialt minne fremfor historiografi. Hans beskrivelse av hvordan historie skiller fortiden fra nåtiden og handler om det unike, tar ikke høyde for at også i historiografien anvendes fortiden ut fra samtidens interesser. Ifølge ham er dette et kjennetegn ved minnene, som konstruerer en fortid som er levende i en gruppe her og nå, og som skaper fortiden ut fra en grunnleggende metafortelling som kontinuerlig gjenbrukes. Når Ben-Zvi refererer til en rekke minneteoretiske begreper som ofte ikke defineres og relaterer det til store tekstkorpora, kan dette medføre at analysene blir noe vage.

2.2. Niels-Peter Lemche: Den hebraiske bibelen som erindringslitteratur og bibelsk historiografi

Lemche, som tilhører Københavnerskolen, har vært særlig opptatt av forholdet mellom bibeltekster, arkeologi og Det antikke Israels historiografi,⁶ og har de seneste årene gjort hyppig bruk av et minnebegrep i analysene sine. Lemche (2012a:82) utlegger Københavnerskolens prosjekt som å frigjøre de gammeltestamentlige fortellingene om Israel fra «byrden å være en historisk kilde for et historisk Israel». Han kritiserer dem som regner bibeltekstene for å være historisk pålitelige kilder om fortiden, og hevder at dette avleder interessen for teksten til historiske hendelser.

⁶ Niels-Peter Lemche er professor emeritus ved Det teologiske fakultet ved Københavns universitet. I tillegg til seg selv, lister Lemche (2012:85) opp Thomas Thompson (København), Phillip Davies (Sheffield), Keith Whitelam (Sheffield) og John Van Seters (Chapel Hill) som forskere som har vært assosiert med Københavnerskolen.

I artikkelen «The Old Testament – A Hellenistic Book?» (1993) går Lemche inn for å datere det meste av Den hebraiske bibelens litteratur til hellenistisk tid og regner dem som «fant opp Israels historie» for å ha formet presentasjonen ut fra et gresk mønster, hvor han særlig fremhever Herodot. Både her og i senere studier, presiserer han at de tradisjonene som litteraturen bygger på, kan være eldre enn hellenistisk (1993; 2011; 2013b). Mens Lemches artikkel kunne virke provoserende i 1993, går nå, som nevnt tidligere, stadig flere forskere inn for å datere stadig flere tekster til sen persisk og/eller hellenistisk tid, i det minste på et redaksjonelt nivå. Lemches artikkel fra 1993 er imidlertid også blitt kritisert av Barstad (2002) for slett kildekritikk, sleivete omgang med sekundærlitteratur og mangelfull argumentasjon.

Fra å ha jobbet med Det antikke Israels historiografi i en årrekke, har Lemche nylig begynt å anvende et minnebegrep i sine analyser. I en introduksjon til den utstrakte bruken av minnestudier i bibelvitenskapen, legger Lemche ut:

To some [Biblical scholars], cultural memory has been a key to almost everything, but as often happens when a concept becomes too general, it loses its potential. When it explains everything, it explains nothing. Not everything found in the Old Testament is cultural memory (2013a:159).

Lemche betegner de bibelhebraiske tekstene som både erindringslitteratur (2013b:25) og bibelsk historiografi, og forklarer hensikten med denne litteraturen som didaktisk (2013b:18). Han relaterer dette til kulturell erindring, som han karakteriserer som noe som ikke er avhengig av historiske fakta. Den hebraiske bibelen formidler erindring om fortiden, slik den er konstruert av en intellektuell elite – de få som kunne lese og skrive (2013b:18, 27, 31). Et annet sted kaller han disse også middelklasse-literati, som tjente eliten (2013a:166–169); her modifiserer han hva han legger i elite, som egentlig ikke er de få skrivekyndige, men snarere de med politisk eller økonomisk makt. Disse skrivekyndige hadde til hensikt å skrive en «nasjonalhistorie i propagandaøyemed» (2013a:169; 2013b:25): De ville fremme det

judeiske Jerusalems forrang (Sørriket Juda) fremfor Samaria (og Sikem) – i Den hebraiske bibelen omtalt som Efraim og Manasse (dvs. Nordriket Israel). Lemche (2012a; 2012b; 2013a; 2013b) daterer dette til hasmoneisk tid (140–63 fvt.), dvs. det århundret da Juda var uavhengig under hasmoneerne,⁷ selv om altså eldre elementer er inkorporert. Han hevder at den israelittiske – eller snarere judeiske – identitetskonstruksjonen har lånt fra den samaritanske tradisjonen – og ikke motsatt, slik det ofte har vært antatt. Lemche søker her blant annet støtte i Tel Aviv- arkeologen Israel Finkelstein (2008), som hevder at Jerusalem var bittelite frem til 2. årh. fvt.⁸

Vesentlig i Lemches minnestudier er distinksjonen mellom erindring og historie: «Cultural memory is not about history but about how present people see themselves in light of the past» (2012b:161). Og videre: «Cultural memory studies have only one thing in common with history: their interest in the past. However, we do not have history in the Hebrew Bible, only a memory of the past» (2013a:158, jf. s. 162). Et annet sted sier han: «Kulturell erindring er, når man forstår den som kollektiv erindring, det som man husker i et samfund. Det er genstand for historikernes analyser, men er ikke i seg selv historie» (2013b:20). Poenget er at minnet om fortiden brukes til å forklare og legitimere nåtiden. Men når det gjelder bibeltekstene, så er altså «the present people» en fortidig – og historisk – størrelse for bibelforskere og historikere. Med tanke på det skarpe skillet Lemche trekker mellom erindring og historie, er det noe forvirrende at han gjennomgående refererer til «biblical his-

⁷ Jehud var tidligere under babylonerne (587–539 fvt.), perserne (539–331 fvt.), grekerne (331–301 fvt.), ptolemaierne (301–200 fvt.) og seleukidene (200–140 fvt.). Etter et århundre i uavhengighet under hasmoneerne (140–63 fvt.), ble Juda en klientstat under Roma i år 63 fvt. Juda overlevde et opprør mot Roma (66–73 evt.), men da de mistet templet i år 70 evt. og etter det andre jødiske opprøret (132–135 evt.), opphørte Juda/Judea å eksistere.

⁸ Finkelstein (2008) hevder at det persiske Jerusalem var befolket av kun noen få hundre mennesker, det var ingen bymur før i hasmoneisk tid og stedsnavnene som nevnes i listen over dem som vente tilbake fra eksil i Babylon i Esra 2/Neh. 7, representerer forhold i sen hellenistisk tid (2. årh. fvt.). Lipschits 2010:3 betegner Finkelsteins tilnærming som «ultra-minimalistisk» og tolker dette arkeologiske materialet annerledes og i kombinasjon med en kritisk lesning av bibeltekster, og konkluderer med at det persiske Jerusalem hadde omkring 1000–1500 innbyggere.

toriographers» (2013a:160; i tillegg til at han omtaler dem med Ben-Zvis literati).

Lemches mest teoritunge minnestudie er artikkelen «Solomon as Cultural Memory» (2013a). Han plasserer her Salomo-figuren, som vi kun kjenner fra bibeltekstene, innenfor sin forestilling om hasmoneisk propaganda, hvor det forente kongedømmet under David og Salomo i fortiden brukes som et argument for judeisk kontroll over hele landet. Lemche mener at forestillingen om at templet hører til en tapt fortid og peker mot en gylden fremtid passer bedre inn i hasmoneisk tid enn i persisk; med den fare for sirkelargumentasjon som en slik påstand kan medføre. I dette studiet gir Lemche (2013a:162, 165) sporadiske referanser til teoretikere som har diskutert minnested (Nora), forholdet mellom historie og minne (Nora, LeGoff, Cubitt), så vel som kulturelt minne (J. Assmann), sosialt minne (Connerton) og kollektivt minne (Halbwachs). Sentrale begreper hos disse minneteoretikere er i minimal grad integrert i Lemches analyse.

I sin Salomo-studie sier Lemche at det eneste erindring og historie har felles, er interessen for fortiden (2013a:158, jf. s.162). I oppsummeringen av dette studiet sier han imidlertid at historie ikke primært handler om fortiden, men om nåtiden og fremtiden, mens kulturelt minne dreier seg om fortiden (2013a:180).⁹ Dette står i motsetning til Ben-Zvi (2010:172), som hevder at historie skiller en unik fortid fra nåtiden, mens minne blander fortid og nåtid og skaper fortiden ut fra en metafortelling som gjenbrukes. Som vi så ovenfor, snakker Ben-Zvi også om minner om fremtiden (2011:101; 2014:159–160)!

I tillegg til å fremheve en grunnleggende forskjell mellom kulturell erindring og historiografi, plasserer Lemche «applied memory» i en mellomkategori: «Applied memory is different, transforming elements from memory into historical reality while not forgetting that *historical* reality was something different to ancient people than it is to modern ones» (2013a:180, hans kursivering). Det er noe vanskelig å få tak i den

⁹ I et annet studie, sier Lemche (2013b:30): «Den lange fortelling om Israels skæbne i Det Gamle Testamente er et stykke kulturell erindring, der som al erindring ikke først og fremst har fortiden som sin genstand, men fortiden således som nutiden (dvs. forfatterens samtid) forestillede sig den».

teoretiske og metodiske presisjonen i begrepet «applied memory»: Bruker Lemche det til å karakterisere materialet eller inngår begrepet i hans analyse av materialet? Lemche (2013a:177) sier at det er vanskelig å avgjøre hvor mye av skildringen av Salomos tempel i 1. Kongebok 6-7 som skyldes kulturell erindring og hvor mye som er funnet opp av fortelleren. Han vender tilbake til begrepet «applied memory» i oppsummeringen av Salomo-studiet (jf. 2013a:180):

Most of the memory of Solomon is not cultural memory in the basic sense, something remembered among people irrespective of the period to which the present traditions belong. It is *applied memory*, memory put into use for specific purposes. Very little may be described as cultural memory. Most seems constructed with a purpose in mind of the authors of Kings (2013a:181, min kursivering).

Vi berører her noe av den samme diskusjonen som både Halbwachs og Landy refererte til ovenfor – om forholdet mellom individuelt og sosialt minne. Den kulturelle erindringen kan ikke skilles ut som en isolert og autentisk størrelse: Fortelleren inngår i minnereseptjonen – og produksjonen. Alt vi har er fragmenter, et utvalg fra et lager hvor mye, kanskje det meste?, er tåkelagt, utelatt eller glemt. Samtidig har vi å gjøre med variasjoner over velkjente plot (Lemche 2013a:176).

Lemches distinksjon mellom erindring og historie virker noe uavklart, da han uttrykker seg motsetningsfylt om disse forholdene. Hjelpetekategorien «applied memory» bidrar heller ikke til oppklaring, da det teoretiske og metodiske presisjonsnivået er utydelig. Det kan her se ut som Lemche selv er en del av en trend han beskriver: at kategoriene blandes ihop (2013a:158).

2.3. Philip R. Davies: *Historisk, bibelsk og antikt Israel*

Davies har i en rekke studier hevdet at forestillingen om Israel i Den hebraiske bibelen er et sent ideologisk begrep, og har i sine seneste arbeider anvendt minne som et grep for å analysere konstruksjoner av

Israel.¹⁰ I sin bok *In Search of "Ancient Israel"* (1992) beskriver Davies tre ulike «Israel»: et historisk, et bibelsk og et antikt. i) Det historiske Israel er et kongedømme kalt Israel i jernalderens Palestina (1200–539 fvt.), som vi vet lite om. ii) Det bibelske Israel er det Israel vi kjenner fra bibeltekstene, som Davies regner for å være en litterær konstruksjon produsert av noen få skrivere i persisk eller hellenistisk tid. Dette er en idealisering av et Israel som er plassert i jernalderen, som ikke forteller noe vesentlig om et historisk Israel, men om identiteten til et langt senere YHWH-felleskap i Jehud. iii) Det antikke Israel er en konstruksjon av moderne bibelforskere, som Davies beskriver som en kritisk og historisk naiv kombinasjon av litterære og arkeologiske analyser, som gjennom sirkelargumentasjon prøver å vise at en litterær fiksjon – det bibelske Israel – er et historisk Israel.

I oppfølgeren *The Origins of Biblical Israel* (2007), refererer Davies til både nyhistorismen, intertekstualitet og minneteorier som aktuelle ressurser (ss. 30–35 og ellers, jf. også en kjapp oversikt over minneteorier i Davies 2008:105–123); i det siste tilfelle viser han til Halbwachs, Ricoeur og Jan Assmann. I tråd med hva vi har sett tidligere, vil også Davies fremheve både at minner er selektive og tett knyttet til glemsel, så vel som forbindelsen mellom minne og identitet. Også han karakteriserer Den hebraiske Bibelen for politisk propaganda. Davies leter etter historiske forhold som kan bekrefte hvorfor et bestemt minne av Israel ble bevart. Han fremhever at et kulturelt minne dreier seg om en fortelling fra fortiden som gir mening i samtiden og for fremtiden (2007:32). Av de tre Israel'ene han har skissert tidligere, er det altså primært det bibelske Israel han fokuserer på her, dvs. et Israel som er en litterær størrelse (2007:176). Men liksom Lemche valgte seg den hasmoneiske perioden som tolkningsnøkkel, viser Davies (2007:105–115; 172–177) til en ideologisk spenning mellom Mispa (og Betel) i Benjamin-området nord for Jerusalem, som Jehud ble styrt fra i eksiltiden (etter Jerusalems fall i 587 fvt.) og det senere judeiske overherredømmet over Israel, da Jerusalem ble gjenreist i persisk tid. Davies hevder at tekstene som senere ble Den hebraiske Bibelen, ble produsert i det 6. årh. fvt. og redigert i Jehud på midten av 5.

¹⁰ Philip R. Davies er professor emeritus fra University of Sheffield.

årh. fvt. Han fremhever at dette «benjaminittiske minnet» selv har en historie—først som israellittisk, deretter judeisk (2007:33). Kildegrunnet for disse påstandene er såpass magert at vi igjen står overfor en fare for sirkelargumentasjon. I artikkelen «Saul, Hero and Villain» (2013) gir Davies en illustrasjon på spenningene i «det benjaminittiske minnet» ved å vise til to ulike og motstridende syn på Saul-skikkelsen i 1. Samuelsbok: Saul kan leses som helt i en fortelling om ham, og han kan leses som en mislykket konge og skurk og et eksempel på alt helten David ikke er, i en større fortelling om benjaminitten Saul og judeeren David (2013:132). Davies knytter den tvetydige fremstillingen av Saul til endring i politisk makt fra Jerusalem og forholdet mellom det han kaller «israelitter» og «judeere», jf. hans beskrivelse av forholdet mellom Mispa i 6. årh. og Jerusalem i siste halvdel av 5. årh. fvt. Davies skiller her mellom en «mnemohistorisk tilnærming»¹¹ og en tradisjonell historisk-kritisk tilnærming, hvor han favoriserer den første, med vekt på litterære og ideologiske føringer. Han fremhever at sentrale spørsmål som «hvem erindret dette og hvorfor?» krever et historisk svar. Videre sier han at fordi både tekst og språk har en polyfon karakter, er heller ikke minnene entydige, men kan romme ideologiske motsetninger (Davies 2013:133). Begrunnelsen hans for å anvende et minnebegrep, er at han ønsker å vise hvordan historien brukes. Davies søker altså etter historiske forhold som kan bekrefte hvorfor et bestemt minne av Israel ble bevart. I stedet for å sette opp en motsetning mellom minne og historie, tar Davies høyde for samspillet mellom de to størrelsene. Bortsett fra noen generelle henvisninger til Jan Assmanns studier, virker allikevel hans minnebegrep overforenklet og overfladisk. Kanskje kunne han fått frem tilsvarende poeng ved å snakke om ulike versjoner av en fortelling eller tradisjon.

3. MINNE, HISTORIE OG IDENTITET I DEN HEBRAISKE BIBELEN

På hvilken måte fremmer minnestudier nye og verdifulle innsikter om Den hebraiske bibelen? Når minne brukes som analytisk kategori, dreier det seg om en analyse av samspillet mellom nåtid og fortid i sosio-

¹¹ Her refererer Davies (2013:133, n. 8) til Assmann 2005 sin beskrivelse av «a mnemonic-historical investigator».

kulturelle kontekster. Minnestudier anvendt på bibeltekstene tydeliggjør hva slags materiale det er vi har å gjøre med, og illustrerer det komplekse forholdet mellom fortid og samtid (nåtid). Minnene som Den hebraiske Bibelen overleverer, handler ikke om «wie es eigentlich gewesen», men om hvordan fortiden anvendes og gis betydning. Det vi har å forholde oss til, er samtidens konstruksjon av noe som oppfattes som at det tilhører fortiden.

Minnekategorien er et godt redskap å tenke med, og aktualiserer diskusjonen om forholdet mellom tekst og historie. Jeg deler Lemches kritikk av historiserende lesninger, men det er ikke noe nytt at Den hebraiske bibelen ikke er historisk-kritiske tekster og at de ikke handler om «hva som egentlig skjedde». Både Lemche og Davies fremhever at disse tekstene ikke kan leses som kilder til hendelser i et israelittisk samfunn, fordi dette israelittiske samfunnet ifølge disse forskerne aldri har eksistert. Men det betyr ikke at vi som historikere skal være (ute-lukkende) minneprodusenter, selv om det nok ikke er helt til å unngå. Det må altså presiseres hvor kritikken settes inn, slik at vi ikke blir «memory caretakers», for å omskrive en betegnelse fra religionsviteren Russell T. McCutcheon. Å karakterisere bibeltekstene som erindringslitteratur og å foreta en historiografisk analyse av dette materialet er to ulike nivå i analysen, som det er viktig å fastholde, og som er selvsagt for en forsker som jobber med antikt materiell. Samtidig er det å blande kategoriene uunngåelig: Som historikere er vi både mottakere og produsenter av minner. Anvendelse av et minnebegrep er altså ikke en enkel løsning på problemene knyttet til det gamle Israels historiografi.

Som vi har sett, oppheves ikke historien i minneanalyser av Den hebraiske bibelen. Felles for Ben-Zvi, Lemche og Davies, er at de er historikere som karakteriserer materialet sitt som minner. Sentralt i alle de tre forskernes arbeider er forholdet mellom historie og minne og forholdet mellom minne og identitet. Selv om både Ben-Zvi og Lemche på et teoretisk nivå fremhever at det er et motsetningsfylt forhold mellom minne og historie, viser både deres og Davies' studier i praksis at disse to størrelsene er tett sammenvevde. Lemche, for eksempel, bruker hasmoneisk tid og en konflikt med Samaria som fortolkningsnøkkel,

mens Davies refererer til Mispa i Benjamin-området som senter etter Jerusalems fall i 587 fvt. som produsent av den tidligste teksten, som ble «judaisert» da Jerusalem ble senter etter eksilet. Både Lemches og Davies' studier er langt mer «historiske» enn Ben-Zvi sine arbeider. Mens Ben-Zvis studier kretser mer vagt rundt identitetskonstruksjoner i sen persisk og tidlig hellenistisk tid, kan det nesten virke som Lemche og Davies vet mer enn de fleste om hvordan de bibelhebraiske tekstene ble til.

Jeg anser minne for å være en fruktbar måte å kategorisere Den hebraiske bibelens tekster på. Jeg deler imidlertid Lemches frykt for at minnekategorien blir så utvannet og uforpliktende at den mister sin analytiske kraft. Minnebegrepet er ikke selvforklarende. Det er dessuten en fare for at kildekritikken uteblir. Her tror jeg Aleida Assmann (2010) sin beskrivelse av dynamikken i et begrep om kulturelt minne kan være nyttig. Assmann skjelner mellom aktivt og passivt minne. Hun kaller det aktive minnet for kanon og regner religion, kunst og historie for dette minnets kjerneområder. Det passive minnet kaller hun arkiv, og omfatter for eksempel det som overlates til forskernes interesse. Arkivet befinner seg mellom det som huskes og det som er glemt, og kan både utfordre og revidere en overlevert kanon. Hun beskriver en spenning i tidsdimensjonen mellom kanon og arkiv: Kanon omfatter «the presence of the past», mens arkiv dreier seg om «the past of the past». Forskerens rolle er ikke først og fremst å bekrefte kanon, men å utfordre den. Jeg anser en slik eller tilsvarende distinksjoner som ivaretar samspillet mellom minne og historie for å være vesentlig i anvendelsen av minne som analytisk kategori, og jeg tror den manglende presisjonen i mange minnestudier blant annet skyldes at man ikke er bevisst denne eller tilsvarende typer distinksjoner.

På grunn av inflasjonen i bruk av «minne» som analytisk kategori i bibelvitenskapen, tror jeg det er nødvendig å utvise en kritisk distanse til et slikt begrep. En større grad av interaksjon med minnestudier av mer teoretisk art kunne bidratt til å skjerpe presisjonsnivået. Bibelvitenskapelige studier som trekker veksler på minne som heuristisk analytisk kategori står i fare for å bli reduksjonistisk; dersom utgangspunktet er

uklar definisjon og svakt teoretisk grunnlag, uteblir presisjonen. Kanskje kunne vi i mange tilfeller like gjerne ha beskrevet forholdet mellom tekst og historie med en forestilling om «invented» i stedet for «remembered». Min sluttkommentar er helt kort: vi må vite hva vi vil med å bruke minne som analytisk kategori!

LITTERATUR

- Assmann, Aleida 2010. Canon and Archive. I: Erll, A. & Nünning, A. (red.), *A Companion to Cultural Memory Studies*. De Gruyter, Berlin/New York, s. 97–107.
- Assmann, Jan 1997. *Moses the Egyptian: The Memory of Egypt in Western Monotheism*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Assmann, Jan 2005 [1992]. *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. C.H. Beck, München.
- Assmann, Jan 2006. *Religion and Cultural Memory*. Stanford University press: Stanford.
- Barstad, Hans M. 2002. «Is the Hebrew Bible a Hellenistic Book?» Or: Niels-Peter Lemche, Herodotus, and the Persians. I: *Transeuphratène*, vol. 23, s. 129–151.
- Ben-Zvi, Ehud 2009. The Concept of Prophetic Books and Its Historical Setting. I: Edelman, D.V. & Ben-Zvi, E. (red.), *The Production of Prophecy: Constructing Prophecy and Prophets in Yehud*. Equinox, London, s. 73–95.
- Ben-Zvi, Ehud 2010. The Voice and Role of a Counterfactual Memory in the Construction of Exile and Return: Considering Jeremiah 40:7–12. I: Ben-Zvi, E. & Levin, C. (red.), *The Concept of Exile in Ancient Israel and its Historical Contexts*. De Gruyter, Berlin/New York, s. 169–188.
- Ben-Zvi, Ehud 2011. On Social Memory and Identity Formation in Late Persian Yehud: A Historian's Viewpoint with a Focus on Prophetic Literature, Chronicles and the Deuteronomistic Historical Collection. I: Jonker, J. (red.), *Texts, Contexts and Readings in Postexilic*

- Literature: Explorations into Historiography and Identity Negotiations in Hebrew Bible and Related Texts*. Mohr Siebeck, Tübingen, s. 95–148.
- Ben-Zvi, Ehud 2012a. The Study of Forgetting and the Forgotten in Ancient Israelite Discourse/s: Observations and Test Cases. I: Carstens, P., Hasselbach, T. & Lemche, N.P. (red.), *Cultural Memory in Biblical Exegesis*. Gorgias Press, Piscataway, s. 139–157.
- Ben-Zvi, Ehud 2012b. Remembering the Prophets through the Reading and Rereading of a Collection of Prophetic Books in Yehud: Methodological Considerations and Explorations. I: Ben-Zvi, E. & Levin, C. (red.), *Remembering and Forgetting in Early Second Temple Judah*. Mohr Siebeck, Tübingen, s. 17–44.
- Ben-Zvi, Ehud. 2013. The Memory of Abraham in Late Persian/Early Hellenistic Yehud/Judah. I: Edelman, D.V. & Ben-Zvi, E. (red.), *Remembering Biblical Figures in the Late Persian and Early Hellenistic Period: Social Memory and Imagination*. Oxford University Press, Oxford, s. 3–37.
- Ben-Zvi, Ehud. 2014. The Yehudite Collection of Prophetic Books and Imperial Contexts: Some Observations. I: Lenzi, A. & Stökl, J. (red.), *Divination, Politics and Ancient Near Eastern Texts*. Society of Biblical Literature, Atlanta, s. 145–169.
- Ben-Zvi, Ehud 2015. Shaping and Balancing Memories of Pre-David and Pre-Israelite Jerusalem in Late Persian Yehud. I: Kemezis, A.M. (red.), *Urban Dreams and Realities in Antiquity: Remains and Representations of the Ancient City*. E.J. Brill, Leiden, s. 413–437.
- Bibelen*. 2011. Bibelselskapet, Oslo.
- Blight, David W. 2009. The Memory Boom: Why and Why Now? I: Boyer, P. & Wertsch, J.V. (red.), *Memory in Mind and Culture*. Cambridge University Press, Cambridge/New York, s. 238–251.
- Brockmeier, Jens. 2002. Remembering and Forgetting: Narrative as Cultural Memory. I: *Culture and Psychology*, vol. 8, s. 15–43.
- Davies, Philip R. 1992. *In Search of "Ancient Israel"*. Sheffield Academic Press, Sheffield.

- Davies, Philip R. 2007. *The Origins of Biblical Israel*. T&T Clark, New York/London.
- Davies, Philip R. 2008. *Memories of Ancient Israel: An Introduction to Biblical History—Ancient and Modern*. Westminster John Knox Press, Louisville/London.
- Davies, Philip R. 2013. Saul, Hero and Villain. I: Edelman, D.V. & Ben-Zvi, E. (red.), *Remembering Biblical Figures in the Late Persian and Early Hellenistic Period: Social Memory and Imagination*. Oxford University Press, Oxford, s. 131–140.
- Erll, Astrid 2010. Cultural Memory Studies: An Introduction. I: Erll, A, & Nünning, A. (red.), *A Companion to Cultural Memory Studies*. De Gruyter, Berlin, s. 1–15.
- Finkelstein, Israel 2012. Persian Period Jerusalem and Yehud Rejoinders. I: J.L. Berquist, J.I. & Hunt, A. (red.), *Focusing Biblical Studies: The Crucial Nature of the Persian and Hellenistic Periods*. T&T Clark, New York, s. 49–62.
- Halbwachs, Maurice 1992 [1941, 1952]. *On Collective Memory*. University of Chicago Press, Chicago.
- Hübenthal, Sandra 2012. Social and Cultural Memory in Biblical Exegesis: The Quest for an Adequate Application. I: Carstens, P., Hasselbach, T. & Lemche, N.P. (red.), *Cultural Memory in Biblical Exegesis*. Gorgias Press, Piscataway, s. 175–199.
- Landy, Francis 2012. Notes Towards a Poetics of Memory in Ancient Israel. I: Ben-Zvi, E. & Levin, C. (red.), *Remembering and Forgetting in Early Second Temple Judah*. Mohr Siebeck, Tübingen, s. 315–327.
- Lemche, Niels-Peter 1993. The Old Testament—A Hellenistic Book? *Scandinavian Journal of the Old Testament*, vol. 7, s. 163–193.
- Lemche, Niels-Peter 2011. Does the Idea of the Old Testament as a Hellenistic Book Prevent Source Criticism of the Pentateuch?, *Scandinavian Journal of the Old Testament*, vol. 25, s. 75–92.
- Lemche, Niels-Peter 2012a. The Copenhagen School and Cultural Memory. I: Carstens, P., Hasselbach, T. & Lemche, N.P. (red.), *Cultural Memory in Biblical Exegesis*. Gorgias Press, Piscataway, s. 81–94.

- Lemche, Niels-Peter 2012b. Cultural Amnesia. I: Carstens, P., Hasselbach, T. & Lemche, N.P. (red.), *Cultural Memory in Biblical Exegesis*. Gorgias Press, Piscataway, s. 159–172.
- Lemche, Niels-Peter 2013a. Solomon as Cultural Memory. I: Edelman, D.V. & Ben-Zvi, E. (red.), *Remembering Biblical Figures in the Late Persian and Early Hellenistic Period: Social Memory and Imagination*. Oxford University Press, Oxford, s. 158–181.
- Lemche, Niels-Peter 2013b. Bibelsk historie er kulturel erindring snarere end historieskrivning. I: *Dansk teologisk tidsskrift*, vol. 76, s. 18–31.
- Lipschits, Oded 2009. Persian Period Finds from Jerusalem: Facts and Interpretations. I: *Journal of Hebrew Scriptures*, vol. 9, s. 2–30.
- Maruyama, Magoroh 1980. Mindscapes and Science Theories. *Current Anthropology*, vol. 21, s. 589–599.
- Nora, Pierre 1996. From *Lieux de mémoire* to Realms of Memory. I: P. Nora (red.), *Realism of Memory: Rethinking the French Past. Volume 1: Conflicts and Divisions*. Columbia University Press, New York, s. 7–24.
- Olick, Jeffrey K., Vinitzky-Seroussi, Vered & Levy, Daniel, 2011. Introduction. I: Olick, J.K., Vinitzky-Seroussi, V. & Levy, D. (red.), *The Collective Memory Reader*. Oxford University Press, Oxford, s. 3–61.
- Pioske, Daniel 2015. Retracing a Remembered Past: Methodological Remarks on Memory, History and the Hebrew Bible. *Biblical Interpretation*, vol. 23, s. 291–315.
- Zerubavel, Eviatar 1998. *Social Mindscapes: An Invitation to Cognitive Sociology*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Zerubavel, Eviatar 2003. *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*. Chicago University Press, Chicago, Ill.

ABSTRACT

Memory applied as an analytical category implies analyzing the interaction between present and past in socio-cultural contexts. The article

examines in which way memory studies promote new and valuable insights about the Hebrew Bible. Memory Studies by three trendsetting scholars are analyzed: Ehud Ben-Zvi, Niels-Peter Lemche, and Philip Davies. Central in all these studies are the relationship between memory and history and the relationship between memory and identity. Memory Studies applied to the Hebrew Bible clarify what kind of material we are dealing with, in which questions about theoretical and methodical precision prove challenging.

KEYWORDS: Memory and History, Identity, Hebrew Bible